

ABSTRAK

Muḍārabah merupakan salah satu akad perkongsian dalam Islam. Namun, penerapan *muḍārabah* hanya boleh dikatakan sah di sisi syarak, jika seluruh rukun dan syaratnya dipenuhi secara sempurna. Ramai masyarakat muslim Indonesia berminat menyimpan sebahagian wang mereka untuk kos pengurusan ibadah haji. Oleh itu, Bank Pembiayaan Rakyat Syariah Harta Insan Karimah (BPRS HIK) Bekasi menerbitkan suatu produk pengumpulan dana haji dengan menggunakan akad *muḍārabah*, di mana pihak pelanggan hanya boleh mengambil simpanan mereka apabila ianya sudah mencapai had minimum kos pergi haji. Produk tersebut dikenali dengan produk TAHAROH (Tabungan Haji dan Umroh). Kajian ini dilakukan untuk mengetahui lebih mendalam tentang pelaksanaan dan hukum akad *muḍārabah* yang diterapkan di Bank Pembiayaan Rakyat Syariah Harta Insan Karimah (BPRS HIK) Bekasi, Indonesia. Kajian ini menggunakan kaedah pengumpulan data dengan cara observasi, temu bual dan data pustaka yang kemudian dianalisis dengan menggunakan kaedah induktif dan deduktif. Setelah dilakukan kajian maka didapati bahawa *muḍārabah* merupakan salah satu akad perkongsian yang diharuskan menurut Syarak. Manakala akad *muḍārabah* yang dilaksanakan di BPRS HIK Bekasi juga sudah selari dengan prinsip-prinsip Syariah dan fiqh muamalat semasa.

ABSTRACT

Muḍārabah is one of the sharing agreements in Islam. However, this application can only be said to be valid through Islamic law, if all the rules and conditions are perfectly fulfilled. Many Indonesian Muslims are interested in saving some of their money for the cost to perform hajj. Thus, Bank Pembiayaan Rakyat Syariah/Islamic Rural Bank Harta Insan Karimah (BPRS HIK) Bekasi introduced a fundraising product using the *muḍārabah* concept, where the customers could only withdraw their savings when it has reached the minimum cost to perform the hajj. The product is known as TAHAROH (Tabungan Haji & Umroh). This research is conducted to gain knowledge in depth about the establishment and law on *muḍārabah* that is being applied in Bank Pembiayaan Rakyat Syariah Harta Insan Karimah (BPRS HIK) Bekasi, Indonesia. This research uses the method of collecting data through observation, interview and data from library, which is then analyzed using inductive and deductive methods. After the research had been carried out, it was found that *muḍārabah* is one of the sharing agreements that is legal under Shariah. In the meantime, *muḍārabah* concept that is carried out by the BPRS HIK Bekasi is parallel with the current principles of Shariah and Islamic jurisprudence.

PENGHARGAAN

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Al-Hamdulillah, segala puji bagi Allah SWT. Tuhan pentadbir seluruh alam. Selawat serta salam buat junjungan besar Nabi Muhammad *ṣallā Allāh ‘alayh wa sallam* (SAW.), para sahabat, kaum kerabat baginda Nabi serta pejuang-pejuang Islam yang berjihad pada jalan Allah. Setinggi kesyukuran dipanjatkan ke hadrat Ilahi di atas segala limpah rahmat dan izinNya, penulis berjaya menyiapkan kajian bertajuk “Analisis Aplikasi Akad *Muḍārabah* Pada Produk Tabungan Haji dan Umroh (TAHAROH) di Bank Pembiayaan Rakyat Syariah Harta Insan Karimah (BPRS HIK) Bekasi, Indonesia”.

Di kesempatan ini, Penulis ingin mengambil peluang merakamkan setinggi-tinggi penghargaan dan jutaan terima kasih kepada Yang Berbahagia Dr. Asmak Ab. Rahman, Pensyarah Kanan Jabatan Syariah dan Ekonomi selaku penyelia yang dengan sabar berkenan melapangkan masa dalam menyelia serta mencetuskan idea dalam menyelesaikan kajian ini hingga ke akhir penulisan. Idea-idea dan pemikiran serta bimbingannya adalah ilmu dan hikmah yang sangat besar bagi penulis. Terima kasih yang tak terhingga juga dirakamkan kepada semua pensyarah terutama kepada Yang Berbahagia Prof. Dr. Joni Tamkin bin Borhan selaku ketua Jabatan Syariah dan Ekonomi serta segenap kakitangan di Akademi Pengajian Islam Universiti Malaya Kuala Lumpur yang telah membantu penyelesaian penulisan ini.

Sekalung penghargaan juga penulis ucapkan kepada pihak Bank Pembiayaan Rakyat Syariah Harta Insan Karimah (BPRS HIK) Bekasi di Jawa Barat, terutama Encik Ir. H. O.P. Yepri (Direktor Utama) dan Encik Nendi Mulyadi (Corporate Secretary)

selaku pengarah yang telah memberikan izin kepada penulis untuk memperolehi maklumat yang dijadikan sebagai data primer dalam kajian ini. Begitu juga kepada para pelanggan produk Tabungan Haji dan Umroh (TAHAROH) yang telah meluangkan masa mereka untuk bertembual dengan penulis bagi mendapatkan maklumat mengenai pemahaman mereka terhadap produk TAHAROH.

Teristimewa ucapan terima kasih yang tidak terhingga kepada ayahanda dan bonda tersayang, iaitu Tuan Lasiyar Purnawirawan ABRI (*Allāh yarḥamuhu*) dan Puan Nur Fathonah, S.Ag. yang dengan ikhlas sentiasa memberi semangat, doa, kasih sayang, pengorbanan, nasihat, bantuan dan sokongan baik moral mahupun material, serta kata-kata semangat yang sentiasa mengiringi sepanjang perjalanan hidup penulis. Semoga Allah mengampuni segala dosa-dosa mereka dan memberikan ganjaran syurga kepada mereka, *Āmīn*. Al-fatimah buat arwah ayah yang telah kembali ke Rahmatullah pada 10 Jun 2008 iaitu semasa penulis masih lagi dalam proses menamatkan program degree di al-Azhar University Cairo. Semoga Allah mencucuri rahmat ke atas rohnyanya dan ditempatkan di kalangan orang-orang yang beriman, *Āmīn*. Tidak lupa juga ucapan terima kasih kepada ahli keluarga penulis, iaitu Cahya Baktiawan, S.Kom, Nur Fidiyar, S.EI, Miftah Nur Hajiyah dan Ajrin Nur Layina yang sentiasa memberi semangat, doa dan sokongan sama ada moral mahupun material. Kepada mereka semuanya, semoga Allah SWT memberikan pahala yang melimpah, rezeki yang luas, barokah dan halal, serta ilmu yang bermanfaat di Dunia dan Akhirat, *Āmīn yā rabb al-‘ālamīn*.

Untaian terima kasih patut penulis rakamkan kepada bahagian Perpustakaan Utama Universiti Malaya, Perpustakaan Peringatan Za'ba Universiti Malaya, Perpustakaan Pengajian Islam Universiti Malaya, dan Perpustakaan Universiti Islam Antara Bangsa, yang telah memberi kemudahan kepada penulis dalam mendapatkan data-data dan maklumat yang diperlukan oleh penulis semasa penyelidikan dijalankan.

Untaian terima kasih patut penulis ucapkan juga kepada Ikatan Keluarga Pondok Moden (IKPM) Gontor Cawangan Kuala Lumpur, rakan-rakan seperjuangan, sama ada yang berada di Indonesia, Mesir mahupun di Malaysia, dan sesiapa sahaja yang telah memberi semangat, doa dan bantuan kepada penulis semasa menyiapkan kajian disertasi ini. Semoga Allah membalas budi baik kalian semua, *Āmīn*. Akhirnya, penulis berharap semoga kajian ini dapat memberi sumbangan yang berguna bagi meningkatkan pengetahuan dalam bidang ekonomi Islam, khususnya perbankan syariah. Penulis juga berdoa kepada Allah SWT, semoga kajian ini menjadi suatu karya yang bermanfaat bagi orang ramai di Dunia dan Akhirat dan menjadi sebuah amal *al-jariyyah* bagi penulis sampai hari kiamat nanti, *Āmīn yā rabb al-‘ālamīn*.

Wassalam.

Yang benar,

Taufiq Kurniawan

IGA120061

fathony623@yahoo.com

Jabatan Syariah dan Ekonomi

Akademi Pengajian Islam Universiti Malaya (APIUM)

50603 Kuala Lumpur Malaysia.

Tarikh : 22 Februari 2014 M

Bersamaan : 22 Rabiulakhir 1435 H

ISI KANDUNGAN

PERKARA	HALAMAN
Abstrak	i
Abstract	ii
Penghargaan	iii
Isi Kandungan	vi
Senarai Jadual dan Rajah	xiii
Panduan Transliterasi	xiv
Senarai Kependekan	xvi
BAB I: PENDAHULUAN	
1.1. Pengenalan	1
1.2. Latar Belakang Kajian	3
1.3. Permasalahan Kajian	5
1.4. Persoalan Kajian	9
1.5. Objektif Kajian	9
1.6. Kepentingan Kajian	10
1.7. Skop Kajian	10
1.8. Kajian Lepas	11
1.8.1. Kajian Berkaitan Konsep <i>Mudārabah</i> Kontemporari	12
1.8.2. Kajian Berkaitan Akad <i>Mudārabah</i> Dalam Produk-Produk Perbankan Syariah dan Institusi Kewangan Lainnya	16
1.9. Metodologi Kajian	29
1.9.1. Pengumpulan Data	30
1.9.1.1. Data primer	30

1.9.1.1.1. Metod Observasi.....	30
1.9.1.1.2. Metod Temu Bual	31
1.9.1.2. Data Sekunder	33
1.9.2. Analisis Data	33
1.9.2.1. Metod Induktif dan Deduktif	33
1.10. Sistematika Penulisan	34
1.11. Kesimpulan	35

BAB II: KONSEP DAN DASAR AKAD *MUḌĀRABAH*

2.1. Pengenalan	37
2.2. Konsep Akad <i>MuḌārabah</i> Dalam Fiqh Muamalah Islam	39
2.2.1. Pengenalan Akad <i>MuḌārabah</i>	39
2.2.2. Pengertian <i>MuḌārabah</i>	40
2.2.3. Hukum <i>MuḌārabah</i> Dalam Islam	42
2.2.4. Landasan Hukum Akad <i>MuḌārabah</i>	42
2.2.5. Syarat dan Rukun <i>MuḌārabah</i>	46
2.2.5.1. Rukun <i>MuḌārabah</i>	46
2.2.5.2. Syarat <i>MuḌārabah</i>	48
2.2.5.2.1. Syarat-syarat yang disepakati oleh para <i>fuqahā'</i> empat mazhab	48
2.2.5.2.2. Syarat-syarat dan perkara-perkara yang diperselisihkan oleh para <i>fuqahā'</i> empat mazhab dalam rukun <i>muḌārabah</i>	50
2.2.6. Status <i>MuḌārabah</i> Dalam Muamalah Kehartaan	56
2.2.7. Jenis-Jenis <i>MuḌārabah</i>	58

2.2.8. Jenis Hubungan Antara Pihak Yang Berkontrak Dalam <i>Muḍārabah</i>	60
2.2.9. Bidang Pekerjaan Yang Boleh Dibiayai Dengan Modal <i>Muḍārabah</i>	60
2.2.10. <i>Muḍārib</i> Melakukan Kontrak <i>Muḍārabah</i> Kedua Kepada Pihak Ketiga Dengan Menggunakan Harta <i>Muḍārabah</i> Pertama ...	62
2.2.11. <i>Ḍamān</i> (Jaminan Ganti Rugi) Dalam <i>Muḍārabah</i> Untuk Menjaga Keselamatan Modal Kepada <i>Ṣaḥib al-Māl</i>	63
2.2.11.1. <i>Ḍamān</i> (Jaminan Ganti Rugi) Pihak <i>Muḍārib</i> Dalam Kontrak <i>Muḍārabah</i>	64
2.2.11.2. <i>Ḍamān</i> (Jaminan Ganti Rugi) Pihak Ketiga Dalam Kontrak <i>Muḍārabah</i>	68
2.2.12. Kesan Yang Boleh Dihasilkan Daripada Akad <i>Muḍārabah al-Fāsīdah</i>	71
2.2.13. Penyelesaian Pertikaian Dalam <i>Muḍārabah</i>	73
2.2.13.1. Pertikaian Mengenai Kadar Modal <i>Muḍārabah</i>	73
2.2.13.2. Pertikaian Mengenai Penentuan Kadar Keuntungan	74
2.2.14. Pembubaran <i>Muḍārabah</i>	75
2.2.14.1. Pembubaran <i>Muḍārabah</i> Atas Kehendak Kedua-dua Pihak Yang Berkontrak	75
2.2.14.2. Pembubaran <i>Muḍārabah</i> Atas Kehendak Salah Satu Pihak Yang Berkontrak	75
2.2.14.3. Berakhirnya Masa Yang Ditetapkan Dalam <i>Muḍārabah</i> Bertempoh	78
2.3. Kesimpulan	78

BAB III: BANK PEMBIAYAAN RAKYAT SYARIAH HARTA INSAN KARIMAH

(BPRS HIK) BEKASI

3.1.	Pengenalan	80
3.2.	Sejarah Ringkas Perbankan Syariah di Indonesia	80
3.3.	Produk-Produk Perbankan Syariah di Indonesia	84
3.3.1.	Produk Pengumpulan Dana	84
3.3.1.1.	Tabungan	84
3.3.1.2.	Deposit	85
3.3.1.3.	Giro	86
3.3.2.	Produk Pembiayaan	87
3.3.2.1.	Pembiayaan Dengan Prinsip Jual Beli	88
3.3.2.2.	Pembiayaan Dengan Prinsip Sewa	88
3.3.2.3.	Pembiayaan Dengan Prinsip Perkongsian Untung	89
3.3.2.4.	Pembiayaan Dengan Akad Pelengkap	89
3.3.3.	Produk Perkhidmatan	89
3.3.3.1.	Penukaran Mata Wang Asing (<i>Ṣarf</i>)	90
3.3.3.2.	Penyimpanan (<i>Wadī'ah Yad al-Amānah</i>)	90
3.3.3.3.	Bank Guarantee Syariah	91
3.3.3.4.	<i>Letter of Credit</i> (L/C) Import Syariah	91
3.4.	Jenis-Jenis Perbankan Syariah di Indonesia	92
3.5.	Bank Pembiayaan Rakyat Syariah (BPRS)	97
3.5.1.	Konsep Dasar dan Sejarah BPRS	97
3.5.2.	Matlamat BPRS	99
3.5.3.	Perbezaan Antara BPRS Dengan BPR	100
3.5.4.	Kegiatan Usaha BPRS	101
3.5.5.	Pendirian BPR Syariah	102

3.6.	Bank Pembiayaan Rakyat Syariah Harta Insan Karimah Bekasi (BPRS HIK, Bekasi)	104
3.6.1.	Sejarah Ringkas Penubuhan BPR Syariah Harta Insan Karimah Bekasi	104
3.6.2.	Landasan Hukum Penubuhan BPR Syariah Harta Insan Karimah Bekasi	105
3.6.3.	Moto, Visi dan Misi BPR Syariah Harta Insan Karimah Bekasi	105
3.6.4.	Struktur Organisasi dan Tugas di BPRS HIK Bekasi	106
3.7.	Produk-Produk BPR Syariah Harta Insan Karimah Bekasi	109
3.8.	Skim Operasi BPRS Harta Insan Karimah Bekasi	111
3.9.	Kesimpulan	113

BAB IV: PELAKSANAAN AKAD *MUDĀRABAH* DALAM PRODUK TABUNGAN

HAJI DAN UMROH (TAHAROH)

4.1.	Pengenalan	115
4.2.	Dapatan Kajian Mengenai Aplikasi Akad <i>Mudārabah</i> Dalam Produk Tabungan Haji dan Umroh (TAHAROH)	115
4.2.1.	<i>Mudārabah</i> Sebagai Salah Satu Akad Perkongsian	115
4.2.2.	Manfaat dan Keuntungan Penyimpanan Dana Pada Produk TAHAROH	117
4.2.3.	Syarat-Syarat Pendaftaran Bagi Akaun Penyimpanan Dana Pada Produk TAHAROH	118
4.2.4.	Prosedur Pelaksanaan Produk TAHAROH	119
4.2.5.	Penentuan Kadar Kongsi Untung Dalam Produk TAHAROH	119
4.2.6.	Skim Kontrak <i>Mudārabah</i> Dalam Produk TAHAROH	121

4.2.7.	Skim Operasi BPRS Harta Insan Karimah Bekasi	123
4.2.8.	Usaha Pihak BPRS HIK Bekasi Dalam Mengelakkan Risiko Kerugian dan Menjaga Keselamatan Modal	125
4.2.9.	Usaha Pihak BPRS HIK Bekasi Dalam Menjaga Keselarisan Produk TAHAROH Dengan Syariah	133
4.2.10.	Kefahaman Pelanggan Terhadap Kontrak Yang Dilakukan Pada Produk TAHAROH dan Kesiediaan Mereka Dalam Menanggung Risiko Kerugian	135
4.3.	Analisis Pelaksanaan Akad <i>Muḍārabah</i> Dalam Produk Tabungan Haji dan Umroh (TAHAROH)	139
4.3.1.	Analisis Rukun-Rukun <i>Muḍārabah</i> beserta Syarat-Syaratnya Pada Produk TAHAROH	140
4.3.2.	Analisis Usaha-Usaha Yang Dilakukan Pihak BPRS HIK Bekasi Dalam Mengelakkan Risiko Kerugian dan Menjaga Keselamatan Modal ...	149
4.3.3.	Analisis Kefahaman Pelanggan Terhadap Kontrak Yang Dilakukan Pada Produk TAHAROH	154
4.3.4.	Analisis <i>Ḍamān</i> (Jaminan Ganti Rugi) Pihak BPRS Harta Insan Karimah Bekasi Terhadap Risiko Kerugian Modal Simpanan Pelanggan	157
4.4.	Kesimpulan	163
BAB V: PENUTUP		
5.1.	Pendahuluan	165
5.2.	Kesimpulan daripada kajian yang telah dilakukan	165
5.2.1.	Konsep <i>muḍārabah</i> dalam fiqh muamalat	165

5.2.2.	Pelaksanaan perbankan syariah pada Bank Pembiayaan Rakyat Syariah (BPRS) di Indonesia, khususnya di BPRS Harta Insan Karimah Bekasi	170
5.2.3.	Aplikasi akad <i>muḍārabah</i> pada produk Tabungan Haji dan Umroh (TAHAROH) di BPRS Harta Insan Karimah Bekasi, Indonesia	172
5.2.4.	Analisis aplikasi akad <i>muḍārabah</i> pada produk Tabungan Haji dan Umroh (TAHAROH) di BPRS Harta Insan Karimah Bekasi, Indonesia	175
5.3.	Cadangan	181
5.3.1.	Cadangan untuk BPRS Harta Insan Karimah Bekasi	181
5.3.2.	Cadangan untuk para pelanggan, khususnya pelanggan produk TAHAROH	183
5.3.3.	Cadangan untuk bakal pengkaji selanjutnya	183
5.4.	Penutup	183
	BIBLIOGRAFI	185
	LAMPIRAN	196

SENARAI JADUAL DAN RAJAH

- Jadual 1.1. Bentuk Penulisan *Muḍārabah* dan Penulis-Penulisnya.
- Rajah 1.1. Metodologi Kajian.
- Rajah 3.1. Institusi Perbankan Syariah di Indonesia.
- Rajah 3.2. Struktur Organisasi BPRS Harta Insan Karimah Bekasi.
- Rajah 3.3. Skim Operasi BPRS Harta Insan Karimah Bekasi.
- Rajah 4.1. Skim Akad *Muḍārabah* Dalam Produk TAHAROH.
- Rajah 4.2. Skim Operasi Produk TAHAROH di BPRS Harta Insan Karimah Bekasi.
- Jadual 4.1. Pemahaman Pelanggan Terhadap Produk TAHAROH.
- Jadual 4.2. Aplikasi Rukun-Rukun *Muḍārabah* Dalam Produk TAHAROH.

PANDUAN TRANSLITERASI

Penukaran dari tulisan Arab ke tulisan Rumi dalam disertasi ini adalah berasaskan transliterasi yang telah ditetapkan oleh Akademi Pengajian Islam Universiti Malaya (APIUM) di dalam buku panduan penulisan ilmiah ijazah tinggi keluaran 2012, edisi ketiga.

KONSONAN			
Huruf Arab	Huruf Roman	Huruf Arab	Huruf Roman
ا، ء	a, ’	ض	ḍ
ب	b	ط	ṭ
ت	t	ظ	ẓ
ث	th	ع	‘
ج	j	غ	gh
ح	ḥ	ف	f
خ	kh	ق	q
د	d	ك	k
ذ	dh	ل	l
ر	r	م	m
ز	z	ن	n
س	s	هـ	h
ش	sh	و	w
ص	ṣ	ي	y
		ة	h, t

VOKAL			
Vokal Pendek		Vokal Panjang	
Huruf Arab	Transliterasi	Huruf Arab	Transliterasi
اَ	a	ا، آ	ā
اِ	i	ي	ī
اُ	u	و	ū

DIFTONG	
Huruf Arab	Transliterasi
اَوْ	aw
اَيَّ	ay
اُوُو	uww
اِيَّ	iy, i

SENARAI KEPENDEKAN

AAOIFI	: Accounting and Auditing Organization for Islamic Finance Institutions
APIUM	: Akademi Pengajian Islam Universiti Malaya
bil.	: Bilangan
BANI	: Badan Arbitrase Nasional Indonesia
BASYARNAS	: Badan Arbitrase Syariah Nasional
BCA	: Bank Central Asia
BMI	: Bank Muamalat Indonesia
BMT	: Baitul Maal wat Tamwil/ <i>Bayt al-Māl wa al-Tamwīl</i>
BNI	: Bank Negara Indonesia
BPD	: Bank Pembangunan Daerah
BPR	: Bank Perkreditan Rakyat/ <i>Rural Bank</i>
BPRS	: Bank Pembiayaan Rakyat Syariah/ <i>Islamic Rural Bank</i>
BPRS HIK	: Bank Pembiayaan Rakyat Syariah Harta Insan Karimah
BRI	: Bank Rakyat Indonesia
BSM	: Bank Syariah Mandiri
BTN	: Bank Tabungan Negara
BUK	: Bank Umum Konvensional/ <i>Commercial Bank</i>

BUS	: Bank Umum Syariah/ <i>Islamic Commercial Bank</i>
cet.	: Cetakan
DIY	: Daerah Istimewa Yogyakarta
DKI	: Daerah Khusus Ibu Kota
DPS	: Dewan (Majlis) Pengawas Syariah
DSN	: Dewan (Majlis) Syariah Nasional
Ed.	: Editor / Edisi
et al.	: et alii/ alia (dan yang lain-lain yang melebihi dua)
H	: Hijriyah
<i>Ibid</i>	: Ibidem
J/ Jil.	: Jilid
Jabar	: Jawa barat
KTP	: Kartu Tanda Penduduk (kad pengenalan diri)
LKS	: Lembaga Kewangan Syariah
M	: Masehi
MUNAS	: Musyawarah (Mesyuarat) Nasional
MUI	: Majelis Ulama Indonesia
No.	: Nombor
PP	: Peraturan Pemerintah
PSAK	: Pernyataan Standard Akuntansi (Perakaunan) Kewangan

PT	: Perseroan Terbatas (Syarikat Berhad)
RA	: <i>Radiya Allāh ‘Anhu</i>
SWT	: <i>Subḥanahu wa Ta ‘ālā</i>
SAW	: <i>Sallā Allāh ‘alayh wa sallam</i>
Tbk	: Terbuka
t.t	: Tanpa Tahun Penerbitan
UIN	: Universitas Islam Negeri
UIAM	: Universitas Islam Antar Bangsa Malaysia
UMKM	: Usaha Mikro, Kecil dan Menengah
UU	: Undang-Undang
UUS	: Unit Usaha Syariah
Vol.	: <i>Volume</i>
WNI	: Warga Negara Indonesia